

УДК 159.98 : 378. 12

Г. О. Шулдик, Л. В. Ткачук

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧА-ПОЧАТКІВЦЯ ДО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті проаналізовано психолого-педагогічну літературу про адаптацію та описані її види. Також виявлено труднощі в адаптації викладачів-початківців. Джерелами недоліків і труднощів у адаптації є відсутність практики застосування психолого-педагогічних знань, пов'язаних зі специфікою роботи у вищій школі, відсутність достатнього педагогічного досвіду. Виходячи із труднощів адаптації викладачів-початківців, авторами статті виокремлено шляхи їх подолання.

Ключові слова: адаптація, види адаптації, труднощі адаптації викладачів-початківців.

В статье проанализирована психолого-педагогическая литература об адаптации и описаны ее виды. Также выявлено трудности в адаптации начинающих преподавателей. Источниками недостатков и трудностей в адаптации является отсутствие практики применения психолого-педагогических знаний, связанных со спецификой работы в высшей школе, отсутствие достаточного педагогического опыта. Исходя из трудностей адаптации начинающих преподавателей, авторами статьи выделены пути их преодоления.

Ключевые слова: адаптация, виды адаптации, сложности адаптации начинающих преподавателей.

The article analyzes the psychological and pedagogical literature on adaptation and describes its views. It also reveals difficulties in adapting the teachers-beginners. The sources of the shortcomings and difficulties in adaptation are the lack of practice of psycho-pedagogical knowledge of the specifics of work in higher education, and also the lack of sufficient teaching experience. Based on the adaptation difficulties of teachers-beginners, the authors of the article provide the ways to overcome them.

Keywords: adaptation, adaptation types, the complexity of adaptation of the teachers-beginners.

Постановка проблеми. Професійна адаптація є одним із найбільш важливих етапів професійного становлення викладачів-початківців, від характеру, результатів та тривалості якої багато в чому залежать ефективність усієї подальшої їх діяльності, зростання їх професійної майстерності і, відповідно, якості навчально-виховного процесу ВНЗ загалом.

Молодим викладачем вищої школи вважається викладач зі стажем роботи у ВНЗ менше 5 років. Такий фахівець має безпосередній контакт зі студентською молоддю в різних іпостасях: і як викладач на семінарсько-практичних заняттях, і як куратор академічної групи, і як науковець під час дослідження суміжних наукових проблем, і як друг, який є старшим товаришем із мінімальною різницею у віці. Тому можна стверджувати, що молодий викладач більше безпосередньо спілкується зі студентами, а значить і впливає на їх формування. Тому від того, як відбуватиметься становлення такого викладача, залежить розвиток його вихованців, тобто формування еліти суспільства.

Як показує практика, поповнення педагогічного персоналу університету здійснюється в основному за рахунок залучення до викладацької роботи власних випускників. Такий спосіб оновлення педагогічних кадрів, із одного боку, має свої переваги, забезпечуючи поповнення педагогічного персоналу за рахунок найбільш здібних і активних у наукових дослідженнях випускників. Але, з іншого боку, є і негатив, що виражається в недостатньому досвіді роботи, відсутності належної психолого-педагогічної та методичної підготовки для роботи у ВНЗ. На сьогодні, стабільним джерелом підготовки вузівських викладачів залишається аспірантура. Проте, вона готує майбутніх викладачів більше до науково-дослідної, ніж до педагогічної діяльності.

Викладачі-початківці інколи відчувають дискомфортні переживання, які пов'язані з їх науково-педагогічною діяльністю (підготовка до лекцій, відсутність навчального матеріалу з окремих дисциплін, значне перевантаження) та особливостями спілкування зі студентами і колегами (острах у спілкуванні зі студентами, не вміння використовувати всі функції спілкування).

Очевидно, успішна адаптація до умов науково-педагогічної діяльності викладача залежить від вибору певної стратегії поведінки і напрацювання механізмів для її здійснення. Насамперед початок успішної адаптації пов'язаний із активним освоєнням соціально-

психологічного простору університету, з виробленням умінь і навичок викладання навчальних дисциплін та спілкування.

Відсутність адаптованості молодого викладача проявляється в неадекватному розумінні ситуації; у внутрішній напруженості. Все це може негативно вплинути як на інтелектуальний, так і на особистісний розвиток викладача. Зараз зростає інтерес учених до проблем особистісно-професійного становлення молодого викладача вищої школи, який безпосередньо впливає на формування особистості майбутнього фахівця.

Не зважаючи на посилення інтересу науковців до проблеми формування педагогічних кадрів для системи вищої освіти, залишається актуальною проблема адаптації викладача-початківця до умов науково-педагогічної діяльності та спілкування у ВНЗ.

Мета дослідження – виявити труднощі в адаптації викладачів-початківців до науково-педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах і виокремити шляхи їх подолання.

Аналіз останніх досліджень. Адаптація особистості до нових умов життєдіяльності стала предметом дослідження вчених у галузі педагогіки та психології. Формування молодого викладача вищої школи, зокрема, процес адаптації до професійно-педагогічної діяльності у ВНЗ, розпочинається в процесі професійної підготовки студентів під час навчання в магістратурі, і продовжується під час науково-педагогічної діяльності у ВНЗ.

Науково-методологічні основи процесу адаптації досліджені у фундаментальних працях психологів О. Абдулліної, К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Є. Клімова, Н. Левітова, О. Леонтьєва, К. Платонова, які розглядають із різних позицій психологічні механізми адаптації людини до зовнішніх умов, стверджуючи при цьому, що адаптація є вираженням єдності взаємодіючих сторін (людини і соціального середовища) із притаманними їй суперечливими моментами, які забезпечують не лише зміну, але і розвиток обох сторін [1; 2; 5; 7; 9].

Як зазначається в сучасному словнику з педагогіки Є. Рапацевича, «адаптація» походить від латинського слова *adapto* – пристосовую і означає пристосування органу, організму, особистості чи групи до зовнішніх умов, що змінилися. Розрізняють такі види адаптації: фізіологічну (пристосування аналізаторів як зміна їх чутливості), соціально-психологічну (включення суб'єкта в нову групу), професійну (включення в нові умови діяльності) [8, с. 8].

Л. Подоляк та В. Юрченко вважають, що адаптація – це «результат (і процес) взаємодії індивіда і навколишнього середовища, що забезпечує оптимальне його пристосування до життя і діяльності. Адаптація – це зміна самого себе (настанов, рис характеру, стереотипів поведінки тощо) відповідно до нових вимог діяльності, соціальних умов і нового оточення» [6, с. 60].

Структуру та зміст професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи досліджували В. Антипов, Є. Бережнова, Н. Кузьміна та ін.; процес педагогічної підготовки викладачів вищих навчальних закладів вивчали В. Галузинський, В. Гончаров, С. Григор'єв, М. Євтух, С. Смірнов та інші вчені [5; 7; 9]. У дослідженні С. Хатунцевої йдеться про педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі [10]. На основі системного аналізу, який вона здійснила, виділено різні види адаптації. Так, Г. Медведев виділяє два види – соціальну й професійну; Л. Егорова – три: соціальну, професійну, соціально-психологічну; Д. Ольшанський – чотири: соціальну, психологічну, біологічну і фізіологічну; П. Кузнецов – сім: економічну, побутову, регулятивну, сексуальну, комунікативну, когнітивну, самореалізацій; О. Мороз – вісім: професійну, соціально-психологічну, соціальну, правову, суспільно-політичну, психофізіологічну, побутову, кліматогеографічну; В. Ащепков – шістнадцять: психологічну, соціальну, дидактичну, методичну, наукову, специфічну, виховну, біологічну, фізіологічну, економічну, побутову, політичну, правову, етнічну, кліматогеографічну [5;10].

Адаптація до професійної діяльності відбувається через формування готовності молодого викладача до її виконання. Вона передбачає систему знань та умінь викладача зі свого фаху, його дослідницьку діяльність (діагностування, аналіз, самоаналіз результатів власної педагогічної діяльності, навчально-виховного процесу, рівня навчальних досягнень студентів); добір конкретного навчального матеріалу до теми, вибір методів, форм, прийомів, які є найефективнішими для конкретної ситуації, планування педагогічної та наукової роботи; наявність організаторських та комунікативних здібностей.

Адаптація до викладацького та студентського колективів досить часто впливає на самопочуття, інтерес до виконуваної діяльності, рівень її виконання, бажання самоудосконалюватися

шляхом самоосвіти, самовиховання та й загалом на ставлення до науково-педагогічної діяльності в умовах ВНЗ. Важливим чинником ефективної адаптації, зокрема, до колективу, є налагодження спілкування, яке виконує комунікативну, виховну стимулюючу, перцептивну, управлінську, контрольню-оцінювальну тощо.

Адаптація до змісту професійної діяльності включає декілька рівнозначних складових: викладацька (навчальна), виховна, методична та наукова діяльності. У сучасних умовах викладання повинно здійснюватися у вигляді взаємодії, співпраці, співробітництва між викладачем та студентом, що своєю чергою висуває перед педагогом завдання використання нових форм, методів, прийомів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Для реалізації змісту виховної роботи викладач зобов'язаний володіти вміннями добирати форми, методи, прийоми виховної роботи, щоб вони імпонували студентам. Цей вид діяльності реалізується під час виконання обов'язків куратора студентської академічної групи, а також під час викладання навчальних дисциплін та під час проведення індивідуальної роботи зі студентами.

Методична діяльність передбачає дослідження нових технологій, методів, форм навчання у вищій школі, видання науково-методичної продукції.

Наукова діяльність викладача потребує визначення наукової проблеми та теми дисертаційного дослідження, розробки методики експериментальної роботи, аналізу отриманих у процесі дослідження результатів та їх інтерпретації, написання та захист дисертації.

Отже, найбільш доцільним є системно-діяльнісний підхід до тлумачення адаптації, згідно з яким вона проявляється через: адаптацію до професійної діяльності; адаптацію до викладацького та студентського колективів; адаптацію до змісту науково-педагогічної діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що вчені звертали особливу увагу на виокремлення різних видів адаптації, але існує мало досліджень *труднощів* адаптації викладача-початківця до роботи у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу.

Для дослідження психолого-педагогічних особливостей адаптації викладів-початківців у ВНЗ та встановлення труднощів у їхній науково-педагогічній діяльності нами проведено діагностичні

процедури серед 52 респондентів (бесіди з молодими викладачами, із завідувачами кафедр та деканами, анкетування, спостереження, відвідування занять у викладачів, експертне оцінювання тощо). Діагностика спрямована на вивчення особистісних якостей викладачів-початківців, їх професійної придатності, адаптивності до науково-педагогічної діяльності; виявлення труднощів, що зустрічаються у процесі викладання та виховання студентів, здійснення наукової роботи в умовах вищого навчального закладу.

Так, аналіз результатів анкетування викладачів-початківців педагогічного університету показав таке: викладачі обрали свою професію з двох причин: подобається робота зі студентами (75%) та люблять свою спеціальність (32%). Для деяких респондентів підходять режим і характер роботи викладача (12%). Їм подобається проводити заняття (80%).

Стосунки з педагогічним колективом респонденти оцінюють як: доброзичливі (33%), відмінні, чудові (23%), позитивні (11%), задовільні (4%). Не виникають труднощі у здійсненні дискусій на заняттях у 70% викладачів. 71% респондентів можуть визначити, який вид завдань буде важким для студентів.

49% опитаних вважає, що їх частково влаштовує професійна підготовка і лише 30% респондентів задоволені своєю підготовкою. Молоді фахівці так оцінюють свою підготовку до науково-педагогічної діяльності:

а) *фахову*: задоволені – 49%, цілком задоволені – 42%, не задоволені – 4%;

б) *з методики викладання*: задоволені – 57%, цілком задоволені – 20%, не задоволені – 2%;

в) *з організації спілкування*: задоволені – 59%, цілком задоволені – 18%;

г) *з виховної роботи*: задоволені – 48%, цілком задоволені – 19%, не задоволені – 2%;

д) *з наукової роботи*: задоволені – 49%, цілком задоволені – 13%, не задоволені – 10%;

ж) *з уміння організувати свою працю*: задоволені – 57%, цілком задоволені – 39%.

Викладачі надають переваги таким формам підвищення кваліфікації своєї професійної компетентності: 1) самоосвіті (42%), 2) індивідуальній допомозі з боку наставника (29%), 3) майстер-класам (20%).

Для підвищення своєї професійної компетентності викладачі надали перевагу практико-орієнтованим семінарам, де йшлося б про:

1) методи навчання та їх ефективне використання в освітньому процесі (20%), типи занять у вищій школі, методика їх підготовки та проведення (13%), прийоми активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів (11%), врегулювання конфліктних ситуацій (10%), форми й методи педагогічного співробітництва зі студентами (10%), психолого-педагогічні особливості студентства (8%), облік і оцінка знань студентів (4%) тощо.

У викладачів-початківців виникають *труднощі* у веденні документації (45%), зокрема, відчують брак умінь щодо складання навчальних та робочих програм, не пов'язують їх із освітньо-кваліфікаційними характеристиками (програми складають за підручником); в організації своєї наукової діяльності (42%); у підготовці до проведення виховної роботи зі студентами (39%). Також виникають труднощі у формулюванні запитань проблемного характеру (35%). Для 57% опитаних важко вдається на лабораторних і практичних заняттях організувати роботу студентів так, щоб вона проходила у формі невеликого дослідження. Важко аналізувати навчальний матеріал із точки зору сучасних досягнень науки для 45% опитаних. Лише 30% опитаних уважає, що їм завжди вдається побачити недоліки тих занять, які вони відвідали у своїх колег. Потребують у більш ґрунтовному наставництві 25% опитаних. Займатися науковою роботою подобається лише 25% опитаних респондентів.

У процесі адаптації викладачі найбільше потребують допомоги щодо подолання: підвищої втомлюваності, зниження працездатності (52%), невпевненості в рівні своєї професійної підготовки (23%), тривожності, невпевненості у своїх силах (15%), песимізму, почуття власної неповноцінності (14%), страху у спілкуванні з адміністрацією закладу, батьками студентів (6%), дратівливості, запальності, нестриманості (4%).

Після початку професійної діяльності в молодих викладачів змінилося ставлення до обраної професії: у кращий бік – у 44% респондентів, залишилося колишнім – у 30%, у гірший бік у – 13% опитаних, важко відповісти – 13%.

Викладачі-початківці (35%) потребують у процесі адаптації методичної допомоги від колег, особливо в написанні індивідуальних планів, в обліку й оцінки знань студентів; кращої підготовки до педагогічної праці та до наукової роботи; прикріплення

до досвідних наставників; проведення практико-орієнтованих семінарів для підвищення своєї професійної компетентності, участь у майстер-класах, які проводять досвідчені викладачі; проведення занять із основ психології щодо врегулювання конфліктних ситуацій; збільшення часу для самоосвіти; отримання професійної допомоги на засіданнях школи молодого викладача тощо.

Джерелами недоліків і труднощів є: відсутність практики застосування психолого-педагогічних знань, пов'язаних зі специфікою роботи у вищій школі, відсутність достатнього педагогічного досвіду; не бачення недоліків у власній діяльності; недооцінка важливості деяких аспектів науково-педагогічної діяльності; невміння швидко адаптуватися до нової ситуації, соціалізуватися, налагоджувати стосунки в педагогічному колективі; приймати рішення в новій обстановці, працювати в ситуації стресу; позиціонувати себе як сформованої робочої одиниці; пошук власного образу-Я.

Не зважаючи на труднощі, які виникають у процесі адаптації 51% опитаних респондентів вважає себе адаптованим до освітнього процесу.

Висновки. Отже, більшість викладачів-початківців обрали свою професію, тому що подобається робота зі студентами, вони люблять свою спеціальність.

Проте, у викладачів-початківців виникають труднощі у веденні документації, в організації своєї наукової діяльності, у підготовці до проведення виховної роботи зі студентами. Також виникають труднощі у вигляді підвищеної втомлюваності, зниженні працездатності та невпевненості в рівні своєї професійної підготовки, тривожності, песимізму, страху у спілкуванні з адміністрацією закладу, батьками студентів тощо.

Для покращення протікання адаптаційного періоду слід:

1) організувати роботу школи молодих викладачів так, щоб вони мали можливість ділитися досвідом, слухати про методіку проведення лекцій, практичних занять у вищій школі;

2) проводити загальнофакультетські відкриті заняття досвідченими викладачами із запрошенням викладачів-початківців для набуття досвіду;

3) спрямувати консультативну роботу з молодими викладачами в таких напрямках: надати емоційну підтримку, яка знімає відчуття ізольованості та зменшує типове для адаптаційної ситуації напруження; сприяти формуванню мотивації до науково-педагогічної

діяльності; покращити орієнтацію в соціально-психологічному просторі викладацького колективу кафедри, факультету, які для молодого викладача є новими.

Загалом діяльність щодо успішної адаптації викладача-початківця необхідно здійснювати у трьох напрямках: удосконалювати його науково-педагогічну діяльність, впливати на тип педагогічного спілкування, розвивати особистісні якості.

Перспективи подальших досліджень. Навчально-методичну діяльність у ВНЗ щодо поліпшення адаптації викладачів-початківців необхідно спрямувати на проведення науково-методичних семінарів, тренінгів, майстер-класів для молодих викладачів, на яких висвітлювати методологічні проблеми педагогіки, психології, методики викладання окремих навчальних дисциплін; методичні аспекти розробки та впровадження нових педагогічних технологій вищої школи.

Література:

1. Абульханова-Славская К. М. Стратегия жизни / К. М. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – 230 с.
3. Дьяченко М. И., Психология высшей школы : учебное пособие / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандилович, С. Л. Кандилович – Минск : Харвест, 2006. – 416 с.
4. Климов Е. А. Психология профессионализма /Е. А.Климов. – М., 1996. – 400 с.
5. Мороз О. Г. Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки / О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко ; за заг. ред. О. Г. Мороза. – К. : НПУ, 2006. – 206 с.
6. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : підручник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – 4-те вид., випр. і доп. – К. : Каравела, 2014. – 360 с.
7. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М. : Академия, 2005. – 400 с.
8. Современный словарь по педагогике / сост. Рапацевич Е. С. – Минск : Современное слово, 2006. – 928 с.
9. Шульдик А. В. Становлення особистості студента : психологічний аспект : навчальний посібник / А. В. Шульдик, Г. О. Шульдик. – Умань, 2015. – 219 с.
10. Хатунцева С. М. Адаптація викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі : моногр. / С. М. Хатунцева; Бердян. держ. пед. ун-т. – Донецьк : Юго-Восток, 2007. – 175 с.